

Czesław Kosyl

Polszczyzna mieszczan hrubieszowskich w pierwszej połowie XVIII wieku

W pierwszej połowie XVIII w. był Hrubieszów niewielkim miastem leżącym na krańcach zwartego obszaru rozprzestrzenienia języka polskiego. Miasto to miało w owym czasie charakter wielonarodowościowy, wielojęzyczny i wielokulturowy (np. różne obrządków religijne). Mieszkali tu obok siebie Polacy, Rusini i Żydzi. Trudnili się oni handlem, rzemiosłem (działały cechy: piekarski, kowalski, szewski, kuśnierski, tkacki), często też rolnictwem i zajęciami pokrewnymi. Funkcję języka-łącznika i języka urzędowego pełnił język polski. Najważniejsze właściwości ówczesnej polszczyzny mieszczan hrubieszowskich możemy odtworzyć na podstawie księgi miejskiej Hrubieszowa nr 4 znajdującej się w zbiorach Archiwum Państwowego w Lublinie. Język tej księgi reprezentuje typ polszczyzny południowokresowej ukształtowanej w długotrwałym kontakcie z językiem ukraińskim w jego różnych odmianach. Niektóre charakterystyczne cechy języka analizowanych dokumentów wynikają również z odległości czasowej, jaka je dzieli od współczesnej polszczyzny.

Księga spisana została w latach 1720-1741. Liczy łącznie 371 kart, przy czym karty 348-366 zawierają spis rzeczy, końcowe zaś nie zostały zapisane. Wpisów do księgi dokonywało kilku, może nawet kilkunastu pisarzy. Dwu z nich znamy z nazwiska; są to Marcin Grankiewicz i Jan Ohijowski, wymienieni na kartach 106 i 281. Podobne właściwości językowe i ich mniej więcej równomierne rozmieszczenie w całej księdze skłaniają do przypuszczenia, że wszyscy pisarze księgi związani byli pochodzeniem z Hrubieszowem lub — szerzej rzecz ujmując — z dawnym pograniczem polsko-ruskim.

Księga spisana została po polsku, zawiera jednak nieliczne wstawki w języku łacińskim oraz wtręty makaroniczne typu: stanowszy *personaliter* osobo swoią 30, Co widzieli y słyszeli to zeznali *sub iuramento* 220, *solenissime* protestował się 220, *Testis* Teodora lana Pachółka żona 47, *ratione* pobicia *publice* podczas targu w niedzielę 182, sukno samo *Yaloris* złotyc(h) osmnascie 241, Inkwizycya wywiedziona *Exparte* S. lana Kucewicza 180.

Uwagę przyciągają ponadto sporadyczne cytaty z języka ukraińskiego. Pojawiają się one czasem w zeznaniach świadków, dotyczących sytuacji napięcia emocjonalnego: *ne szumy* błaznie 73, Kaduk waszey *holowi* 47, kaduk *twoiu mat* 106, a czy twoie siaki owaki y twoiey *matery* 157. Kilka form ukraińskich pojawia się we fragmencie

dotyczącym jakiejś zabawy chłopców na pastwisku (por. *stowp* 'rodzaj dziecięcej zabawy' SUM): łan Kobyłka poczoł mowie przyiechawszy na noclig *spomnimo* sobie stare lata y *sto(w)pimo* się 118; y wzięli naypirwey Michałka Petrusia *stowpyty* 118; będziemy się *stowpyty* 119; y mówi te słowa chłopcy *stowpity* 119. Jeszcze inny fragment wskazuje na możliwość istnienia bilingwizmu: co ten Anton Hładyszyn zieć nauczał swoje swisc ('siostra żony') ... wykopay *iamu nanosy* wody y narzucay guwien y *roskoloty* (roz mieszaj, rozbełtaj) y deszczkami nakryy y pościel iak on przy idzie w nocy spać to *ieho* wpchni przyduszemy iego 169.

Obecność nacji żydowskiej dokumentują liczne antroponimy (np. po *Kopiowego* syna 19, powiedział po żydowsku *Ełowi* 19, *Leyby Leyzorowicza* 30, Wb//syn *Pietrusczyn* 2, niewiernego *Icka* Arendarza 24, *do ludki Kowelskiego* 51, *ludkowi Irszowiczowi* 71, *do Icka Boruchowicza* 72, niewiernego *Arona Dąwidowicza* 172, niewiernego *Irsza* 226, u starozakonnego *Mendla* 260) i kilka leksemów: *kahał* 'wyznaniowa gmina żydowska' 99, 117, *rabin* 'duchowny żydowski' 3, *szkólnik* 'nauczyciel w chederze' 2, 3, *rodal* 'zwoj pergaminowy zawierający Torę' 99, 155, *okopisko* 'cmentarz żydowski' 117, *jannulka* 'rytualna męska czapeczka żydowska' 268. Dla polszczyzny Żydów charakterystyczny jest typ odpowiedzi z powtórzoną pytaniem: *Ty mnie pytasz się, cos ty mnie winna, a ia tobie odpowiadam, zes dwadzieścia lokci płutna winna...* 193.

Pod względem tematycznym księga jest dosyć zróżnicowana: zawiera zapisy testamentów, transakcji kupna i sprzedaży nieruchomości, obdukcji osób pobitych, opis szkód poczynionych przez osoby lub zwierzęta domowe, zeznania świadków w sprawie kradzieży, kłótni lub pobicia, orzeczenia sądowe w różnych sprawach itp. Fonetyczne i fleksyjne cechy polszczyzny kresowej przenikają do wszystkich rodzajów zapisów. Dla badania innych płaszczyzn językowych najcenniejsze są zeznania świadków. Reprezentują one styl potoczny nasycony elementami gwarowymi. Występują tu wyrazy typowe dla tego stylu, np. *gęba*, *pysk*, *leb*, *kołtuny* 'włosy', *besztać*, *zdech byś* z głodu 271, *zołnirz go potluk* 279. Do potocznego stylu niskiego należą liczne wyzwiska cytowane przez świadków kłótni i bójek, np. *ty smierdziuchu* 265, *ty blaznie*, *hultaiu* 305, *ty, hyclu*, *rzezniku* 311, *fy psubracie nic podsciwego* 106, *ty francie ieden* 127, *ty psie nic dobrego* 113, *ty suka stara* 83, *ta suka* 191, *gray mi ty kpie* 73, *siaki owaki synu* 172, *psie poganinie* 18 (pomijam bardziej nieprzyzwoite). Zaciekawienie budzą osobliwe przezwiska utworzone od nazw rzeczy skradzionych przez osobę przezwana: *ty kielbasniku* boś pokradł *kielbasy* u skwary 215; *ieden* drugiemu zadawali sobie *syrniku*, tylko nie wiem, o jakie *syry* 186; *ty pochrzepniku* 215, *ty złodzieiu, cos pochrzepczinę* ukradł 215 (por. *pochrzepczina* 'kość z mięsem i słoniną z grzbietu wieprza a. wołu'). Wykładnikami stylu potocznego są również niektóre frazeologizmy i frazemy, np. *poczol Matyas zębami zgrzytać* 171, *ale on taki mu laż w oczy* 334, *a ona iako osa laża mu w oczy* 149, *to ona w tańcu będzie stała iako kolek* 163, *a ia iestem mieszczanin cało gębą* 73, *y targanca z sobą chodzili wzałby* 72, *mało go nie utluk na śmierć* 135, *bodaycie bida bila* 115, *buy się Pana Boga* 149, *ni stego niżowego* 148, *idź do wszystkich diabłów* 138, *słowo po słowu* 185, *dam ia ... mu w gębę* 147. Kolokwialny charakter mają konstrukcje składniowe: *muwze, co masz muwic* 286, *bizye, kiedy masz bić* 326.

We fragmentach zredagowanych przez urzędników miejskich widać wyraźnie elementy stylu urzędowo-kancelaryjnego. Składniowymi eksponentami tego stylu są wtręty makaroniczne (zob. wyż.) oraz formuły, zwłaszcza otwierające lub zamykające poszczę-

gólne zapisy; por. np. niektóre formuły dotyczące sprzedaży nieruchomości: *Przed urzędem zwysz opisanym y Actami Mieysckimi Rubieszowskiemi stanąwszy personaliter (= osobiście) osobo swoią Ucssiwa Paraxeda Janowa wdowa pozostała po mężu swoim Woyciechowska będąc zdrowa naciele y na umyśle żadnym błędem nie uwiedziona aniprzymuszona zeznała zepredała chałupkie... 30; y wolno mu będzie zażywać iako swego własnego dać darować przedąc y wiak naylepszy swoy pożytek obrocie 30. !• Do wykładników leksykalnych stylu urzędowo-kancelaryjnego należą terminy prawne, zarówno zapożyczone z łaciny, jak i rodzime, będące często kalkami terminów łacińskich, np. (przy wyrazach częściej powtarzających się pomijam lokalizację) *aktor* 'powód', *aktorka* 'powódka', *świadek*, *pozew*, *pozwany*, *zadanie* 'oskarżenie' i *odpór* 'obrona' (*aby tak w zadaniu iako na odpur mieli świątki obie strony* 168), *żałoba* 'skarga, zażalenie' (*y wnosili swoje żalobę* 177; archaizm semantyczny — zob. JK 76, ZKW 457), *oczywiście* 'osobiście' (*y tez wnuczki iego oczewiscie stawiaiącey do tegoż aktu* 229; postać z -e- jest regionalizmem kresowym — zob. ZKW 396-7), *jurament* 'przysięga' (*stanol do wykonania iurainentu* 136), *dekret* 'wyrok, rozporządzenie', *ekstrakt* 'wyciąg z dokumentu', *akcja* 'sprawa sądowa', *wizy ja* 'ogłędziny urzędowe', *delacyja* 'odroczenie, zwłoka' (łac. *dilatatio*), *rezygnacyja* 'zrzeczenie się praw spadkowych', *dokument* 'dowód', *obdukcya* 'tu: urzędowe ogłędziny pobitego', *aitować się* 'toczyć się' (o sprawie sądowej), *legować* 'zapisać w testamencie', *przechwalać się* 'odgrażać się' (*pozvani zaś nie powinni będą przechwalać się* 50 — por. *przechwałka* 'pogróżka, odgrażanie się' ZKW 415 — kresowy termin prawny), *protestować się* 'składać oświadczenie sądowe skierowane przeciwko komuś'.*

Styl urzędowo-kancelaryjny cechuje się również dużą liczbą latynizmów niebędących terminami prawnymi, np. *frukt* 'owoce i płody rolne' 151, *meta* 'granica', *plaga* 'uderzenie' (*powinien będzie wziąć plag trzydzieści takoż kiymy* 121), *prezencyja* 'obecność', *okazyja* 'powód, przyczyna' (*bez dania okazyey bił* 134), *reparacyja* 'naprawa' 110, *intencyja* 'zamiar, chęć'. 204, *wiwenda* 'żywność, pożywienie' 328, *licencyja* 'pozwolenie' (*bez wiadomości y licencyey rodziców pomienionej panny* -264), *walor* 'znaczenie, wartość' 57, *splendor* 'przedmiot okazały, cenny' 59, *kondycyja* 'żądanie, warunek', *kontentować się* 'zadowalać się', *ekspensa* 'wydatki, koszt'.

Przechodzimy teraz do omówienia najważniejszych właściwości księgi w zakresie poszczególnych płaszczyzn językowych. ,

FONETYKA

1. Dla analizy fonetycznej księgi hrubieszowskiej duże znaczenie ma fakt, że pisarze tej księgi słabo znali obowiązujące w ówczesnych drukach normy ortograficzne, w związku z czym ich pisownia bliska jest wymowie, ma często charakter zapisu półfonetycznego, np. *pofturnie* 74, *zftorku* 118, *wskazał* 115, *niebezpiecznym* 54, *pretko* 201, *iusz* 217, *ręka/262*, *lep* 172, *dembowym* 181, *lidzby* 292, *prozbę* 168. : 2. Pisarze księgi nie odróżniają *a* pochylonego od *a* jasnego.

3. Dawne *o* pochylone realizowane jest jako *m*; por. liczne zapisy typu: *ogrud* 151, *curka* 156, *gluwek* 8, *pokuy* 150, *podwurze* 147, *wuz* 51, *sul* 53, *pul* 80, *muy* 275, *puki* 16, *ruzne* 158, *muwilem* 73, *buy się* 172, *przyniust* 116, *z pul* 100, *kruw* 143, *czasuw* 171, *śnopuw* 128, *mielnikuwnie* 286, *iałuwka* 81, *wędruwko* 2, *pofturnego* 280, *pnuiw* 291.

4. Dawne *o* ścieśnione w pozycji przed spółgłoskami nosowymi może być realizowane jako *m*; por. zapisy: *człunki* 160, *na człunkach* 322, *przed dum* 116, *w dum* 171, *kun* 280, *un 'on'* 116, *pogun* 119, *rozbrunili* 127.

5. W kilkunastu wyrazach zamiast spodziewanego *o* występuje *u* (jako kontynuant *0* pochylonego); por. dolny: *od vlicy dulnej* 82 (też w nazwisku: *Kornyla Nadulnego* 165); *głownia*: *głównio* 162, *głównią* 163; *młócek*: *młuckow* 178, *młuckach* 178; *młodzian*: *młodzianem* 127; *młodzik* 'byczek'⁵: *młudzik* 280, *młudzika* 142; *szopka*: *szupka* 110, *szupki* 47; *trzoda*: *do trzudy* 161, 275; *szkólnik* 'nauczyciel w chederze': *z (...) rabinem I skutnikami* 3; *wskróść*: *wskruść* 319; *c/ródz'* a. *c/zddz* (tryb rozk.): *nz'e chudz* 73; *przewiodłeś'* 'ukradłeś': *przewiudłeś* 147; *zawiozłem*: *ia zawiużłem* 178; *s'ós* 'sztos, uderzenie': *o J stuso w razy zbite* 162.

6. Dawne *e* ścieśnione kontynuowane jest jako *i* albo *y*. Możemy tu wyróżnić następujące pozycje:

a) *e* ścieśnione pochodzi z dawnego *e* długiego (długość odziedziczona lub ze wzdluzenia zastępczego), np. *bida* 115, *przybigłem* 98, *chliwy* 265, *chlib* 115, *gniwiu* 114, *grzych* 282, *noclig* 77, *zasz'vf* 280, *kaliczyc* 345, *dowzsc 'dowieź'* 291, *powidz mi* 193, *sprzyczał się* 118, *pikiem* 115, *przyrzykł* 72, *do rzyfcz* 329, *spiwac* 51, *ostrzygał* 343, *swce* 286, *zyz* 299, «cz7;H16, n/e wzv 269, nz'e w/ 311;

b) *e* ścieśnione występuje przed spółgłoską/ np. *złodziy* 116, 172, c«zyz 285, *taniy* 143, *gorzyi* 188, *srzedniy zaś córce* 286, *po mafyz chwile* 79, *na nzy* 132, *w zyzze sprawie* 299. W tej pozycji fonetycznej dochodzi często do zaniku wygłosowego *y*, np. *do skrzynki braterski* 202, *w /n<?ce pszenny* 133, *na prawy łopatce* 214, *do przyszły kadencyi* 151, *Siostry ich naymlodzy* 241, *od ulicy idący do folwarków* 221, *do swoi kompany* 78, *z zafcz racyz* 303, *do ni 'niej'* 147, *co y jej' do gęby przyszło* 220, *z iedny strony* 275, *na czwufy części* 69;

c) *e* ścieśnione występuje przed spółgłoskami nosowymi, np. *ięczmin* 129, *pińiądze* 288, *p/nzedzy* 174, *iedyn* 121, *iedynasciell*, *oszrn* 342, *osimnascie* 338, *osimdzieściat* 292.

1. Utrzymują się dawne grupy typu *ZA*; *JA*; *zrz*, *yrz*, np. *czyrstwa* 163, *cztyry* 48, *cwirtne* 280, *Kazimirz* 42, *kwatyrach* 143, *kusmirzami* 23, *odzwirki* 162, *papiry* 279, *pasirba* 156, *Pasirzba* 157, *pastyrza* 275, *pirwszego* 280, *siekirę* 147, *^zroto* 59, *sirpow* 241, *sirpnia* 159, *syry* 186, *nieszczyrosc* 198, *wszyrz* 117, *?a/z>z* 137, *zolnirz* 279, *utwirdzony* 255, *odbirarn* 62, *pozabirala* 95, *wydzirac* 239, *n/e zapiral się* 316, *przeciraiac* 147, *doziral* 310.

8. Redukcja nieakcentowanych samogłosek *o* i *e*, tak charakterystyczna dla polszczyzny kresowej na podłożu ukraińskim, poświadczona jest niewielką liczbą przykładów: *upiekun* 109, *druhobyckiey* 132 (od n. msc. *Drohobycz*), *z Druhobyczy* 168, *od Druhobyczy* 77, *na g'owz'* 275, *sidzieli* 62, *Panioycze* 147, *przez rozgze zielony* 83 (por. *przez rozgie zielone* 236), *stangryt* 87 (por. *stangret* 87), *a on &onz'* ubira 'zaprzęga' 51, *w dal sze kłutni* 315, *tak na kościoły, iako y na cerfcw/* 177. W związku z redukcją *e* nastąpiło w dialekcie kresowym pomieszanie przedrostków *przy-* i *prze-*, czego ilustracją mogą być poniższe przykłady: *oddawał za przyszłe lata (...)* czynsz 152, *gdzie tak wiele siedziało przykupek* 62, *począł się przymawiac z niemi* 62, *ia tobie głowę prze wa/e tym garkiem* 149.

9. Sposób realizacji dawnych samogłosek nosowych *zależy* od pozycji fonetycznej w obrębie wyrazu.

a) W wygłosie wyrazu *i* w śródgłosie przed spółgłoskami płynnymi realizowane są one jako samogłoski ustne, na co wskazują powszechne zapisy typu: *ciele* 163, *te krowę*

zdrowe 244; *nie chce ia* 132, *robotę* 87, *wychodzę* 53; *przychodzo* 168, *nie so* 74, *ze mno* 283, *poć? szafo* 73, *rffco mo/o wlasno* 293, *5 fcoso #0/0* 324; *poczolem* 73, *wzioles* 147, *plunoł* 140, *pominot* 184, *plynęła* 287, *zginęła* 132, *wzieliśmy* 201, *urznęliście* 81, *stanęli* 303. O braku poczucia normy co do pisowni f i 4 w wygłosić świadczą zapisy hiperpoprawne w rodzaju: *fo mo/f ^ owce* 83, */?o rym halasie* 268, *fcom czworą zostate* 280, *co mw rfo gf £}> przyniosła* 62.

b) Charakter typowo gwarowy mają dwa przykłady: *wz/on* 323, *ktoren j/f w/on* za swoich synów 331.

c) Przed spółgłoskami zwartymi, szczelinowymi i zwarto-szczelinowymi dawne sa mogłoski nosowe ulegają denazalizacji bądź też realizowane są w postaci grup bifonemacyjnych. Pierwszy typ reprezentują przykładowe zapisy: *urzędem* 295, *pieniędzy* 268, *w zęby* 204, *ieczmienia* 66, *podziękowawszy* 19, *zastępować* 30, *bedoego* 295, *ciogniocy się* 300, *pieniądze* 300, *rofc 'rak⁵* 107, *urząd* 299, *ciężarną* 220, *zozm' 'sązni'* 294, *poczqwszy* 155, *pominqwszy* 184, *^anow^z}'* 90, *wziowszy* 135. Dla drugiego typu charakterystyczne są zapisy: *bendzie* 201, *do oglondania* 222, *dembowym* 181, *roscienty* 162, *nalezoncy* 315, *wystempki* 167, *zonzen 'sażeń'* 294. W tej grupie przykładów występuje również sporo zapisów hiperpoprawnych, np. *Kądrat* 270, *katusz* 142, *arędarz* 34, *dziecięcia* 216, *siedząc* 72, *Kąstantego* 332.

• 10. Występowaniem zamiast dzisiejszego o lub a może być rezultatem historycznie uzasadnionego braku przegłosu lub (częściej) różnych wyrównań analogicznych; por. *siestrze* 241, też *siostrze* 241, *na kolenie* 321, *rzemiesło* 115, *rzemiesła* 71, też *rzemiesła* 90, *podwiedła* 157, też *odwiodła* 16, *brzeżowy* 218, *brzeżowym* 99, *odpowiedał* 152, *odpowiedała* 132, też *powiadaią* 158, *odpowiada* 343.

11. Utrzymuje się staropolska oboczność *jechać* \\\ *jachać*, np. *iachalem* 139, *iachali* 141, *przyiachalismy* 140, też *iechali* 52, *poiechalismy* 52, *iechac* 51.

12. Zaimek *każdy* występuje najczęściej w postaci charakterystycznej dla wschodnich gwar Polski i polszczyzny kresowej, a mianowicie z M kontynuującym dawne o pochy lone, np. *feizdy* 148, *kuzdego* 211, *kuzda* 166, *&MZ</<? 166*. Zapisy w rodzaju *&ozdy* 56, 267..., wobec braku kreskowania kontynuantu o pochylonego, mogą być odczytywane zarówno jako *fcuždy* (= *kóždy*) jak i /rozflfy — taka postać rozpowszechniona jest w pozostałych gwarach polskich. Z rzadka pojawia się też znana z języka literackiego forma *každy*: *každy* 60, *w każdym* 296.

13. Na podstawie zapisów form zawierających *s i sz* oraz *c i cz* (z i ż oznaczano jedynym znakiem) można stwierdzić, że pisarze księgi hrubieszowskiej nie znali mazurzenia. To ogólne stwierdzenie nie dotyczy jedynie pisarza znanego z kart 275-276. Zapisy typu *zawse*, *wesło*, *kosula*, *sesc*, *capka* itp. wskazują, że jest to pisarz mazurzący, lecz mimo to teksty zapisane przez niego zawierają przykłady zjawisk typowych dla polszczyzny kresowej, np. *do trzudy*, *na głowi*, *do oglądania*, *siermięga*, *sini*, *na giębie*. Jak się wyda je, pisarz ten pochodził z Małopolski lub z Mazowsza; mógł on przyswoić sobie pewne właściwości dialektu kresowego, lecz nie wyzbył się jeszcze niektórych cech poprzedniej gwary'.

¹ Na możliwość łączenia cech językowych dialektu małopolskiego i kresowego przez osobę, która zmieniła miejsce zamieszkania, wskazuje J. Kość w artykule *Integracja językowa we wschodniej Lubelszczyźnie*, „Zeszyty Naukowe WSP w Szczecinie” 1982, nr 38, s. 211-212.

14. Partykuła czy zapisywana jest dwojako: *czy* 84, 147; *cy* 113, 136. Postać *cy* no towana była w wielu lubelskich gwarach niemazurzących, występuje również w gwarach zachodnioukraińskich. Według H. Górnowicza² w gwarach wschodniolubelskich .postać ta może być pożyczką z gwar ukraińskich.

15. Trafiające się sporadycznie zapisy *z* / zamiast *l* (wyjątkowo 'odwrotnie, np. *pilnujcie* 116, z *palca* 135, *żyć* 240) mogą s'wiadczyć o przedniojęzykowo-zębowej artykulacji spółgłoski *l*. Przykłady: *czym'* 139, *łopatce* 214, *Ławnika* 205, w *blocie* 184, *szkło* 204, *od Węgła* 81 (= węgła), *tludzi* 204, *rwala* 224, *Mikolaia* 271, *do połowicy* 226, *zapuchle* 262, *kolkuw dwa* 179.

16. Pisownia wskazująca na .wymowę miękkiego / przed różnymi samogłoskami (nie tylko przed-/) występuje w części tekstów zamieszczonych na kartach 214-268, np. *liewym* 214, *plieczy* 214, *alie* 220, *wliazlo* 222, *liat* 227, *na delie* 242. < <.'*

• 17. Jedną z właściwości języka księgi-hrubieszowskiej jest mieszanie *w*, i *l*. Zapisy *l* zamiast *w* występują wyłącznie w formach imiesłowowych: *poznalszy* 324, *zapomnialszy* 299, *zważywszy* 296, *śtanolszy* 296, *dawalszy* 295. W przykładach tych interesować może sposób fonetycznej realizacji owego *l*. Jak wiadomo, w polszczyźnie kresowej (pod wpływem języka ukraińskiego) w zamykające sylabę, realizowane jest często jako *u* niezgłoskotwórcze, np. *dauszy*, *zabauny*³. Jednakże w tekście pochodzącym z Włodawy⁴ w tej samej pozycji fonetycznej pojawia, się / przedniojęzykowe (np. *wypilsy*, *puśńadalsy*) i zapewne ten, sposób substytucji właściwy był językowi mieszkańców, Hrubieszowa.

Odwrotne zjawisko, *w* zamiast *l*, poświadczone jest w kilku przykładach: *puwlanek* 122, 129 || *pullanek* 85, 181; *nad wówczyncem* 339 || *odWolczynca* 241; ani kogo u pręgi *chwośtallo*.

18. Polszczyznę kresową cechuje też mieszanie głosek *u-i-w*, np. *u farze* krzyżem lezyc 40; z przypadku *upadło* prosiątko na ogrud 161; on *wpadł* na znak.21; odepchnął go od siebie aż *wpadł* na ziemię. 128; nie zaieli (krów), bo *powciekali* 157; widzieliśmy, ze *upad* lozef Grankiewicz do izby 346; a tego kolku ustrugac y *usypać* w, ług 163; i a iey to *uczynię* y .*usypie* w ług 163.

19. W gwarach wschodniolubelskich występuje często protetyczne *w*⁵. W analizie wanej księdze pojawia się ono tylko w zaimku *ona*: *wona* 191.

20. Brak zapisów w rodzaju *kfarta*, *sfuy* itp. (choć występuje wiele innych .przykładów pisowni fonetycznej) zdaje się wskazywać, że w zachowuje dźwięczność po spółgłoskach bezdźwięcznych, co stanowi znamienne właściwość gwar wschodniolubelskich⁶.

21. Literackim grupom *ke*, *ge* (w większości, wypadków chodzi tu o *-e* pochodzące z denazalizacji *-e*) odpowiadają w języku mieszczan hrubieszowskich i, grupy *kie*, *gie*, np. *chustkie* 158, *curkie* 129, *gorzałkie* 251, *łakie* 124, *opiekie* 264, *wudkie*⁷, *zwadkie*

² H. Górnowicz, *Uwagi o niektórych reliktach w gwarach'polskich*, „język Polski” XXXVIII, 1958, s.-360-361.

³ T.-Lehr, *O mowie Polaków w Galicji Wschodniej*, „język Polski” II, 1914, s. 44; S. Szober, *Gramatyka języka polskiego*, cz. I, Warszawa 1931, s. 180.

⁴ W. Kuraszkiewicz, *Dialektologia. Przegląd gwar woj. lubelskiego*, [w:] *Monografia statystyczno-gospodarcza województwa lubelskiego*, t. I, Lublin 1932, s. 316—317.

⁵ J. Mazur, *Gwary okolic Bilgoraja*, cz. I, *Fonologia*, Wrocław 1976, s. 64.

⁶ L. Kaczmarek, J. Bartmiński, J. Mazur, „Ugrupowanie gwar Lubelszczyzny”, *Biuletyn Lubelskiego*

188, w *drogie* 77, *obelgie* 124, *rozgie* 83, *skargie* 330, *slugie* 272, *drugie gruszkie* 98, *te szkodę wszystkie* 161, *do giemby* 81, *no głębie* 276, *iakiesmy trzymali* 305, *ia nie mogie* 87, *troszkie* 127. Omawiana tu właściwość fonetyczna cechuje m.in. język Jabłonowskiego⁷, Rusieckiej⁸ i Fredry⁹.

22. Odpowiednikiem literackich grup *chy*, *che* są w księdze hrubieszowskiej grupy *chi*, *chie*, np. *zpodpachi* 163, *zawierzuchi* 274, *ponczochi* 283, *Pilipczychi* 296, *Kiryczychi Wdowy* 168, *on się* [...] *zchilil* 116, *zchiliwszy się* 149, *c/z/foi* 85, *nieochibnie* 279, *z pęchirzykiem* 73, *za uchem* 241, *wytrychciem* 202, *macochi* 36. Zjawisko to charakteryzyczne jest dla różnych odmian polszczyzny kresowej.

23. Staropolskie grupy *śrz*, *frz* kontynuowane są różnie w zależności od wyrazu:

a) w wyrazach *srebro* i *srebrny* jako *sr-*, np. *srebro* 18, *srybro* 19, *srebrny* 50; b) w wyrazach *środek*, *środa* i pokrewnych głównie jako *śr*, rzadziej *śrz*, wyjątkowo *sżr*, np. *wę środku* 2, *pośrodku* 149, *na śród rynku* 61, w *srwd g/owy* 138, *na środek* 118, *średnicy* 82, *średniego* 328, *średniy* 286, *średnio* 286, *średnim* 268; c) w wyrazach *zr<?b/£* i *źrebiec* jako *zVz*, np. *zrzebiec* 280, *zrzebca* 306, *zrzebięta* 175, *zrzebieciem* 206; d) w wyrazie *ujrżeć* i pokrewnych jako *7>z*, np. *ujrzeli* 201, *poyrzał* 147, *obejrzawszy* 116, *wejrzawszy* 88.

24. Pisarze księgi często mieszają *ch* \ *h*, np. *chustka* 145, */zwsf* 55; *chalupkie* 30, *halupy* 84; *pchnoł* 73, *p/ino*[^] 78; *zc/z* 162, *f/z* 120; *przychodzi* 148, *dohodził* 109; *hamuiąc* 138, *chamuiąc* 43; *hreczki* 42, *chreczki* 96; *kahału* 117, *kachału* 99. Na podstawie tych przykładów można przypuszczać, że mieszkańcy Hrubieszowa nie rozróżniali w zasadzie dźwięcznego /i/ i bezdźwięcznego *c/z*. We współczesnej gwarze Dorohuska¹⁰ /z/ dźwięczne pojawia się bardzo rzadko, wyłącznie w wyrazach pochodzenia ukraińskiego; taki stan wydaje się najbliższy językowi pisarzy hrubieszowskich. Niektóre opracowania dotyczące polszczyzny kresowej zwracają natomiast uwagę na brak błędów ortograficznych w użyciu *h* i *c/z*.

25. Nagłosowe /z/, głównie w wyrazach pochodzenia obcego (gdzie mogło być realizowane jako dźwięczne), wykazuje tendencję do zaniku. Prowadzi to do pojawienia się dubletów typu: *hreczki* 128, *reczki* 202; *honorowi* 218, *onor* 287; *Heleną* 234, *Eleną* 231; *do rzeki Huczwy* 300, *do rzeki Uczwy* 306. Formy *Rubieszów*¹¹, *rubieszowski* są prawie wyłączne; wyjątkowo tylko pojawiają się zapisy: *hrubieszowski* 174, *hrubieszowskiego* 174.

26. Wtórnej pojawia się przed *ś* i *sz* w śródgłosie niektórych wyrazów, np. *w mieyscie* 191, *mieyszkania* 110, *mieyszczanin* 136, *mieyszczan* 305, *rozeyszli się* 149, *zeyszli* 126, *żezyszłego* 112, *zayszedł* 147, *obeyszli* 185. Formy te występują obocznie z przykładami zgodnymi ze stanem ogólnopolskim. Spółgłoska *_ /* ginie często w czasownikach typu *pójść*, *zejść*, np. *puść* 138, *pość* 88, *podz* 84, *z<?sc* 240, *wydzc/e* 52, *przydzie* 170, *po wysciu* 171. Przymiotnik *miejski* występuje w kilku postaciach fonetycznych; por. *mieyski* 2,

⁷ J. Zieniukowa, *Z dziejów polszczyzny literackiej w XVIII wieku. Język pism Jana Jabłonowskiego wobec ówczesnych przepisów normatywnych*, Wrocław 1968, s. 42.

⁸ M. Weiss-Brzezina, *Regionalizmy kresowe w „Pamiętniku” Rusieckiej*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Językoznawcze, z. 15, 1965, s. 135.

⁹ J. Zaleski, *Język Aleksandra Fredry*, cz. 1, *Fonetyka*, Wrocław 1969, s. 144-145.

¹⁰ K. Michalewski, *Gwara wsi Dorohusk w pow. chełmskim*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” t. 14, 1968, s. 255.

¹¹ Zob. M. Lesiów, *Skąd się wzięła nazwa Hrubieszów*, „Onomastica” VI, 1960, s. 107-110.

miescki 58, *mieskim* 299, *miejskich* 201. Wahania postaci wyrazu obserwujemy również w rzeczowniku *miejsce* i w przymiotniku *zamojski*; por. *miejscu* 53, *miescach* 89; *zamojskiego* 23, *zamoskiego* 266: Wyraz *ojciec* występuje w mianowniku 1. pój. wyłącznie w starszej postaci *ocieć* 149, 172...; w innych przypadkach stale pojawia się wtórne *j*, np. *ojca* 157, *oycu* 172, *oycern* 52, *ojcze* 147, *ojcom* 59.

27. Uwagę zwracają następujące przykłady: *malęki* 136, *malękie* 280, *kaczy się* 155, *kączyli* 105 || *kończy się* 233, *na końcu* 35, *bez opączy* 268, *małżeństwa* 229 || *małżeństwa* 233, *posłuszeństwo* 311, w *starszeństwie* 305 || *starszeństwa* 149, *pod niebłogosławieństwem* 274, *czeladź dubieńska* 170 || z *organistą dubieńskim* 148. Zapisy z hiperpoprawnym *f* lub *^* wskazują zapewne, że w tej pozycji fonetycznej wymawiane były (nawet przed szczelinowymi) spółgłoski twarde, a zatem: *maleńki*, *kończy się*, *małżeństwo*, *starszeństwo*, co jest zjawiskiem częstym w dialekcie kresowym.

28. Kolejną grupę stanowią przykłady dyspalatalizacji spółgłosek wargowych miękkich: *miedzy nimi* 202, *z wykładamy* 42, *l'09i czasy wiecznemy* 238, *kiymy* 121. Analogiczne przykłady znajdujemy w tekście zapisanym przez W. Kuraszkiewieža!² we Włodawie (*stymy pińenyny*).

29. Wbrew normie obowiązującej w XVIII-wiecznych drukach, lecz zgodnie z mową potoczną, pisarze księgi hrubieszowskiej opuszczają bardzo często wygłosowe *l* po spółgłosce w formach 3. os. rodź. mes. czasu przeszłego, np. *zapar się* 145, *-stłuk* 35, *trząś* 198, *znalaz* 52, *poszed* 268, *zanius* 210, *siad se* 270, *napad* 169, *tłuk* 169, *me par się* 152, *upad* 286, *podnios się* 331, */aź* 128. W innych formach tego czasu/^l utrzymuje się powszechnie, lecz zdarzają się i wyjątki: *ukrades* 214, *pokrddes* 271; też w trybie przypuszczającym: *zdech byś z głodu* 271. Formy cz. przeszłego od czasownika *iść* i pochodnych mogą mieć postać *szed*, *szedł*, *szedłem* itp., lecz Często także: *wszeł* 13, *poszeł* 137, *odejszełem* 137, *przjszeles* 149. Formy typu *poszeł* występują obecnie w gwarach całej Lubelszczyzny wschodniej¹³.

30. Do specyficznych cech polszczyzny kolokwialnej *zalicza* się redukcje grup spółgłoskowych. Zjawisko to jest dobrze poświadczone w księdze: *namiesnik* 52, *napasnico* 193, *usnym* (= ustnym) 58, *posponawac* 303, *po garcu* 177, *z garkiem* 53, *kaczmarz* 23, *pod garłem* 229, *letkomysnosc* 149, *urny śnie* 145, *rzemiesnikow* 155, *iabka* 280, *szedzie-siat* 117, *piędziesiat* 123, *pirszy* 171, *zmidnki* (= wzmianki) 151, *'na znak* (=na wznak) 21.

1. Rzeczowniki *cymbalista* i *basista* przyjmują odmianę przymiotnikową: *Mikołaj Cymbalisty* 162 (por. tenż *muzykant* 163); *do Cymbalistego* 162, ale na *Cymbaliście* 162; a *Basistego* 114. Wyraz *organista* odmienia się tak, jak obecnie: *organista* 14%, *organistę* 21, z *Organistą* 148. Wyraz, *banita* ma tu postać: *Bañit* 136 (w funkcji wyzwiska). Rzeczownik *spodnie* zachowuje starą, odmianę przymiotnikową: *koszule y .spodnich dwoje* 55.

2. Wyraz *gospodyni* przybiera w mian. 1. pój. końcówkę *-a*: *gospodynią* 315. Na podstawie biernika 1. mn. *widzieliśmy ... krokwy porąbane* 39 można odtworzyć formę

¹² W. Kuraszkiewicz, *op. cit.*, s. 316.

¹³ M. Buczyński, *Wschodniostowiańskie wpływy językowe w gwarze wsi Huszcza powiat Biała Podlaska*, Annales UMCS, s. F, vol. 22, 1967, s. 230-231.

mian. 1. pój. w postaci *krokwa*. Wyraz *zastaw* (możliwa też postać *zastawa*) należy do rzeczowników rodzaju żeńskiego: *wasza to zastaw* 48, *nie wykupował tej zastawy* 90, *zastawy nie chciał brać* 100, *te zastaw przedali* 90, *o swoją zastaw* 137, *te zaś zastawę która leży w zastawie* 178. Formy takie znane są z dawnej polszczyzny¹⁴.

3. Rzeczowniki *niecki* (drewniane, podłużne naczynie, w którym miesi się ciasto, kapie dzieci) i *sieni* (pomieszczenie przy wejściu do domu prowadzące do innych pomieszczeń) reprezentują kategorię plurale tantum; por. *wyniosła towar swuy z nieckami* 191, *ze niecki ukradł* 191, *sito przetak niecki* 241; *komora z drzewa i sieni z drzewa* 233, *kazał podwaliny zakładać na te sieni* 186, *za komoro y sienmi* 244, *siedliśmy u stołu w sieniach* 62, *nalazła katusz w sieniach* 131; sporadycznie też w 1. pojedynczej: *ażeby była jedna sień* 121, *iadącego ... przez sień* 287. Forma *niecki* występuje w gwarach południowej Lubelszczyzny (HPM 135), forma *sieni* zaliczana jest do regionalizmów kresowych (JK 75).

4. Wyraz *bracia* w odniesieniu do członków cechu zachowuje formę collectivum: *pod czas schadzki wszytkiey Braci cechu kowalskiego* 40, *wszytkiey Braci* 149, *z cało bracio* 71. Spotykamy też nowsze formy: *wszystkich Braci* 182, *wszystkich braci* 202.

5. Rzeczowniki rodz. męskiego w dopełniaczu 1. pój. mają przeważnie końcówki zgodne ze stanem dzisiejszym. W kilku leksemach notujemy jeszcze formy wariantywne: *lasa* 341 — *lasu* 6, *ogroda* 28, 80... — *ogrodu* 28, 65...-, *stola* 35 — *stołu* 62..., *wożę* 323 — *wozu* 84, *grunta* 53, 60... — *gruntu* 69, 109... Na uwagę zasługują ponadto przykłady: *proga* | *lirowa* 290, *szynkwasa* 73; *do tańcu* 163, *tego kołku* 163.

6. W analizowanych fragmentach księgi znajdujemy 10 form (ok. 15%) z dawną końcówką *-e* w dopełniaczu 1. pój. rzeczowników żeńskich miękkotematowych zakończonych na *-a*; np. *ulice* 117, *pszence* 123, *cebule* 200, *ziemie* 334. Przeważają tu nowsze formy z końcówką *-y* || *-i*, np. *ulicy* 30, *ziemi* 81, *wieży* 26, *duszy* 6.

7. Rzeczowniki żeńskie miękkotematowe na dawne *-a* pochylone zachowują w bierniku 1. pój. starą końcówkę *-ą* (w postaci odnosowanej: *-o* | np. *rolą* 218, *mszą* 66, *na wieżę* 188, *kuźnio* 147, *grobło* 184, *pretensjo* 177. Nowe formy z końcówką *-ę* (w postaci odnosowanej: *-e*) obejmują blisko 30% wszystkich przykładów; por. *role* 223, *głownie* 162, *okazy e* 136.

8. Interferencją języka ukraińskiego można tłumaczyć sporadyczne użycie końcówki *-owi* w miejscowniku 1. pój. rzeczowników męskich, np. *chciał na gospodarzowi ściagać tego* 23, *dać wosku po funtowi* 49, 140..., *po niebozczyku mężu swoim Jakubowi Cieslickim* 283, *po niebozczyku lanowi Baklanskim* 288. Podobne formy w polskich gwarach kresowych notują również K. Dejna¹⁵ i W. Kuraszkiewicz¹⁶.

9. Końcówki rzeczowników męskich w mianowniku 1. mnogiej są na ogół zgodne z dzisiejszymi. Wyjątkowo tylko spotykamy formy niemieskoosobowe zamiast spodziewanych męskoosobowych: *świadki ... zeznali* 303, 323, *świadki przyświadczyli* 328, *Rayce* 12, 180.

¹⁴ B. Smolińska, *Polszczyzna północnokresowa z przelomu XVII i XVIII w.*, Wrocław 1983, s. 64.

¹⁵ K. Dejna, *Gwara Miłna*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” t. 4, 1956, s. 28.

¹⁶ W. Kuraszkiewicz, *op. cit.*, s. 308.

10. Rzeczowniki rodz. męskiego zapożyczone z łaciny mogą mieć w mianowniku i bierniku 1. mn. końcówkę *-a*, np. *gdzie byty ich instrumentu 74, na wszystkie punkta 146, na te punkta 172, na inne expensa 156*.

11. W dopełniaczu 1. mn. rzeczowniki rodz. żeńskiego przybierają sporadycznie końcówkę *-ów*, przeniesioną z odmiany męskiej, np. *mszow 217, cerkwiow 49, 217, plotkow 179, g rządów 200*.

12. W celowniku 1. mn. obok końcówki *-om* (wyłącznej w rzeczownikach męskich) pojawia się sporadycznie końcówka *-am*, np. *curkam 27, duszam 109, okazyam 112, kontrowersyam 331, słowam 112, drzwiczkam 75, dziatkam* (częste). Kończówka ta znikła ostatecznie z polszczyzny literackiej w ciągu XVII w. W dialekcie kresowym występuje również po tym okresie.

13. W bierniku 1. mn. wykrystalizowany jest już, tak jak w polszczyźnie literackiej, rodzaj męskoosobowy z końcówką dawnego dopełniacza, np. *świadków 179, synów 331, żydów 344, rzemieśników 155, parobków 52, młockuw 131*. Jedyne dwa przykłady użycia dawnego biernika (*świadki 190, światki 168*) pojawiają się w formułach urzędowych i mogą być uznane za archaizmy stylu kancelaryjnego.

14. W narzędniku 1. mn. rzeczowników męskich i nijakich końcówka *-y* jest już archaizmem, co zgodne jest z ówczesnym stanem ogólnopolskim. Jej występowanie ograniczone jest do dwu leksemów: *czasy wiecznemi 29,30, temi słowy 18, ale słowami 39*. W rzeczownikach męskich miękko tematowych zdarzają się formy warianty wne: *kijami 82, 119 — kijmy 121; piniędzmi 50, 64 — piniędzami 130, 280*. Na uwagę zasługują ponadto formy: *Przyziaciolami 10, przyziaciolani 141, kamienmi 346, b radami 262; też swinmi 48*.

15. Charakter archaizmu ma również końcówka *-ech* w miejscowniku 1. mnogiej: *przy ludziach 330, w leciech podeyszłych 120, w dziecinnych leciech 330*.

16. Formy liczby podwójnej rzeczowników zachowują się tylko szczątkowo: *dwie parze 180; z ręką Boskich 274, ale z rąk moich 239; w ręką swoich 239, ale trzyma w rękach 98*.

17. Zaimki *ten, tamten, wszy(s)tek, sam* oraz liczebnik *jeden* mają zwykle w mianowniku i bierniku 1. pój. końcówkę *-e*, np. *te drzewo 95, te Srybró 19, te żyto 143, tamte miejsce 195, wszystkie ciało 71, same żelazo 323, na iedne oko 80*. W analizowanych fragmentach księgi stosunek form typu *to żyto* do *te żyto* wynosi 5 : 39.

18. Zaimek *sam* przyjmuje w rodz. męskim końcówkę *-y*, np. *po samy łokieć 167, tenże plot samy 279, w samy dzień Bożego dala 302*.

19. W bierniku zaimków rodz. żeńskiego trzyma się bardzo dobrze stara końcówka *-ę* (w postaci odnosowanej: *-<?*), np. *te 90, swoje 84, moje 137, twoje 157*. Kończówka *-ą* pojawia się tylko sporadycznie, np. *swoią 30, 137, tą 148*.

20. Nieneklityczne formy zaimków osobowych występują częściej niż w języku literackim, np. potym kazali *mnie* pluć natę Wiarę 1, odday *mnie* ten kwit 62, wzięto *mnie* konew 84, wszak *tobie* nic nie robio 118, bił tłuć iak się *iemu* podobało 134, postrzygszy ze *iego* wodzą za łep muwiłem 136, ia *tobie* zedre ... podwikę 158. Jest to powszechna właściwość języka Polaków ze wschodniego pogranicza.

21. Przymiotniki i imiesłowy przymiotnikowe zachowują w bierniku 1. pój. dawną końcówkę *-ą*, np. *chrześciańską 2, hreczańą 38*, często jednak pojawia się tu nowa końcówka *-ę (-e)* jako rezultat asymilacji fleksyjnej do form sąsiadujących. Efektem tego procesu jest synkretyzm końcówek fleksyjnych rzeczownika i jego przydawek, np. *te*

krowę zdrowe przedali 244, przez rozgie zielone podany 236, ważył się role radłone zasiać 223, mając chałupki swoje własne 58. Konstrukcje typu *te moje stare chałupę* występują we współczesnych gwarach wschodniej Lubelszczyzny¹⁷. ' 22. Z form liczebnikowych na uwagę zasługują: a) stare formy liczebników ułamkowych: *pulczteryńska lokcia 168, złotych pul czwarta 192, siązni pul pięta 221*; b) stara forma liczebnika zespolowego: *odprzysiągl się samotrzeć 335*; c) stare formy liczebników głównych z -y- w pierwszym członie: *czteryńskie 118, czterdzieści 266*; d) stare formy wieloczłonowych liczebników głównych połączonych spójnikiem *i*: *złoty trzycięści y cztery 334, złotych dwadzieścia y cztery 261, złotych polskich sztyrdzieści y osm 319, złotych szezdziesiąt y siedm 117*; e) stare formy mianownika i biernika przy rzeczownikach rodz. nijakiego: *lat dwie 30, 31, 304, radel dwie 156*; f) stara forma celownika lub miejscownika: *po złotych dziewięci 58*; g) stare formy narzędnika: *przed dwiema burmistrzami 177, ze czterma osobami 54*.

23. Końcówką 1. os. 1. mnogiej cz. terażniejszego jest -my, np. *wychodzimy 134, nakazujemy 40, Daięiny 47, zeznaiemy 136, przychodzimy 149*. Końcówka -m pojawia się tylko raz w słowie posiłkowym: *powinni będziem zastępować 329*.

24. Formy cz. przeszłego w większości wypadków nie odbiegają od stanu panującego we współczesnej polszczyźnie potocznej. W przeważającej liczbie przykładów występują końcówki osobowe, które zachowują swoją ruchomość, np. *a tyś pszczoły wydarł 218, bom grał 269, wodem brała 190, aleśmy iuz nie uważali 136, skórom to uczynił 1, a iam poszła 53, szedles 218, siadłem 53, my przedalimy 12, kazaliśmy 51*.

¹ 25. Przejawem wpływów jęz. ukraińskiego mogą być pojawiające się z rzadka formy bez końcówek osobowych cz. przeszłego, np. *Iz ia ... wypił sobie piwa kwartę 278, a ty iey pomagał 95, my'tu przyszli 150, ale my nie widzieli 346*; też w tr. przypuszczającym: *ze iakoby ia pieniądze iego wziol 73*.

26. Szczególne zaciekawienie budzą formy cz. przeszłego z podwojoną końcówką osobową, np. *do Warszawy iam tedy z Rubieszowa poszedłem 2, tyś potracił pieniądze d mnies nie daleś 72, ze tyś ukradłaś zapaskie 139, za to smy zagrabiliśmy 34*. Według T. Rittel¹⁸ foriny takie są rezultatem kontaminacji prepozycji z postpozycją. Pojawiają się one w tych odmianach języka polskiego, w których wycucie normy jest osłabione (gwary, jęz. potoczny, pogranicze językowe).

27. W języku ówczesnych mieszkańców Hrubieszowa brak jest rozróżnienia na formy męskoosobowe i niemęskoosobowe w 3. os. 1. mn. czasu przeszłego. Przeważają zdecydowanie formy zakończone na -li. Występują one często zamiast spodziewanych form niemęskoosobowych, co na tym terenie można uważać za rezultat interferencji ruskiej; por. np. *pieniądze zginęli 72, iako ich konie nie byli w tym owsie y nie iedli 178, aż się drzwi otworzyli 79, poczęli się śmiać dzieci 85, podatki ginęli 319, Stefanowa Skwarycha z matką swoją przysięgali 127, obiedwie strony kontentowali się 58*. Rzadziej spotykamy formy na -ły, z czego niektóre w miejscu literackich męskoosobowych; por. rip. *wielką szkodę świnie porobiły 207, targanca z sobą chodziły (o mężczyznach) 73, którzy obadwa iedney nocy pomelły (o mężczyznach) 38*.

¹⁷ H. Pelcowa, *Z zagadnień synkretyzmu jęz. polskiego w gwarach Lubelszczyzny. Fonny typu te moje stare chałupę*, „Język Polski” LVII, 1977, s. 335-342.

¹⁸ T. Rittel, *Niektóre problemy redundancji i szyku enklityki w języku polskim*, „Język Polski” LII, 1972, s. 88-98.

28. Brak krystalizacji rodzaju męskoosobowego i niemęskoosobowego dotyczy również zaimków, przymiotników i imiesłowów przymiotnikowych. Por. przykłady: *oni się szepili się powtórnie* (o kobietach) 32, *te drabi* 41 || *ci drabi* 50, *konie ydą z wozem sami* 52, *te ludzie ... nie słyszeli* 252, *krewni moje* 300, *Stecia Baklanska z curką swoią ... będąc zdrowi na ciele y umyśle ... zeznali* 91, *do tych stay pola co ich zasiał* 130, *położył te gruszki na stole prosząc wszystkich kompanów na nich* 98, *pieniądze odebrałam których kwituie* 300, *zastał ich (kobiety) roszczone obiedwie* 32.

29. Czas zaprzeszły używany jest nie tylko w sformalizowanych tekstach urzędowych, lecz także w zeznaniach świadków, co dowodzi, że nie jest to kategoria obca stylowi potocznemu. Przykłady: *chcieli byli wejsc do izby* 116, *przede smiercio rospil się był* 341, *słyszałem, że sprzedał był* 261, *dla tych ludzi, którzy zaiachali byli do zamku* 160, *bo się iuz była układła wedle dzicięcia* 149, *bo ich się nie mógł z wieczora dopytać, gdyż się iuz byli pozamykali* 187, *zastawilem był* 250.

30. W księdze trafiają się też formy cz. przeszłego trybu przypuszczającego, np. *gdy byśmy byli onego prowadzili* 119, a *gdyby się był dowiedział Leyba a Grabowskiemu powiedział, to by mnie dobił* 41.

31. Formy liczby mnogiej czasowników mogą występować w funkcji grzecznościowej (tzw. pluralis maiestaticus) w odniesieniu do osób starszych lub powszechnie szanowanych (jak w dzisiejszych gwarach). Przykłady: *mówiła te słowa do mnie, proszę was, ratujcie tego człowieka* 172; *poczoł się przemawiać z Andrzejem Lebedczukiem o swoią zastaw muwiąc kiedy wy moje zastaw wykupicie* 137; *pamiętacie Panie Cechmistrzu ze to do wielkiego przydzie* 19; *aby Hrehory Ronanowicz wolni byli od iuramentu* 137.

32. Imiesłowy przysłówkowe uprzednie (od czasowników z tematem bezokolicznika na spółgłoskę) zachowują starszą postać na -szy. Obok 50 przykładów typu *przyszedzszy* 6, *wsiadzszy* 52 znajdujemy tylko jeden o nowszej postaci: *poszedłszy* 324.

33. Imiesłowy na -szy i -wszy tworzy się również od czasowników niedokonanych, np. *bywszy* 34, 120, 127, 138, *stawszy* 34, 241, *mowiwszy* 119, *słyszawszy* 216, *miawszy* 300, *nie mogszy* 118, *piwszy* 215. Formy takie mogą pełnić funkcję dzisiejszych imiesłowów przysłówkowych współczesnych; por. *ze iakoby Jan Szaframki... bywszy ieszcze młudzianem wzioł tę łupę* [27]y.mowiwszy te słowa zasnął 119; *tenże Ilko będąc w chalupie y słyszawszy kołatanie ... nie otworzył gospodarzowi* 216; *On nie mogszy do gnać onego rzucił kijem* 118.

34. Imiesłowy przysłówkowe współczesne mogą się kończyć nie tylko na -ąc, lecz także na -ący, -ęcy, np. *trzymał iagnie przy sobie y nie chciał oznajmić taiący v siebie* 153; *y częstowałem żonę P. Jana Murawickiego wudkie (!) stoiący pośrodku izby* 149; *iam odpowiedział zem znalazł ydący* 52; *y odpchnął Matyasza Pisarskiego mówiący...* 87. Imiesłowy te mogą sporadycznie występować w miejscu dzisiejszych form cz. przeszłego, np. *iz ia siedzący w gospodzie ... z bratem na piwie aż przyszedł Hrehory Zabłocki* 223; *obydwa przyznali, iż idący my po piwo ... y mówił te słowa Woyciech Milicki* 158; *Tenże gospodarz chcący na gorę lesc, aby żonę swoię z góry prowadził do dziecięcia* 216.

SŁOWOTWÓRSTWO

1. Uwagę zwracają liczne antroponimy z sufiksem -(cz)uk w funkcji patronimicznej, np. *lana Znachorczuka* 92, *Andrzeia Awryluka* 101, *Stefana Dmitruka* 271. Sufiks ten

polszczyzna kresowa, zapożyczyła z języków wschodniosłowiańskich. Występowanie obocznych form —podstawowej i pochodnej— dowodzi, że sufiks *-(cz)uk* należy jeszcze do formantów produktywnych słowotwórczo; por: *Paweł Wayko* 205 — *Paweł Wayczuk* 61, *Andrzeja Lebedzia* 331 -7- z *Andrzeiem Lebedczukiem* 137, *Stefan Skwara* 294 — *Stefan Skwaruk*, 294, *Toruli Prokopiego* 136. — *Prokopi Torulczuk* 137, *Wasilowi Olichwirowi* 168 —: *Wasyła Olichwirczuka* 176.

Do częstych należą również antroponimy z patronimicznym przyrostkiem *-owicz* a. *-ewicz*, np., *Jan. Iwaszkiewicz* 61, *Michał Słabniewicz* 73, *Marcin Grankiewicz* 106, *Wojtko Jakubowicza* 136, *Jacenty Kotowicz* 184, *Jan Szymonowicz* 323. Przyrostek ten mógł być w tym czasie również produktywny, na co wskazują wariantywne formy nazwy osobowej: *Icka Borucha* 72 (Żyd) — *Icka Boruchowicza* 72 — *Icka Boruszczuka* 72.

2. Do tworzenia nazw żon od nazwisk mężów służy sufiks *-icha (-ycha)*. W tej funkcji znany jest on z języków wschodniosłowiańskich oraz z gwar wschodniej Polski. Przykłady: *do Kiryczyhi Wdowy* 168, *lanowa Traczycha* 32, *lanowa Weremczycha* 48, *Maryna Kidaicha* 33, *Stafanowa Skwarycha* 127., *Janowa Horbaczycha* 190, *starczy Pilipczychi* 296. - ,

Obocznie używany jest w tej funkcji przyrostek *-owa*, np. *Gabryelowa Oleszkiewiczowa* 83, *Thomaszowa Piniązkowa* 102, *Stefanową Skwarową* 126, *Danielową Słabniewiczową* 197, *Danielową Raczkową* 318. ,

3. Wśród przymiotników zauważamy liczne wahania między typem twardotematowym a miękkotematowym, np. *raz stuczony sini* 307 (częste) — *raz siny* 220 (też w przy słówku: *kulsza lewa sinio zbita* 322 — *powieki sino zbite* 220), *wieczniemi czasy* 47 — *czasy wiecznemi* 30, *będąc, ... trzezwim* 215 — *trzeżwy będąc* 334, *powtorniem razem* 66 — *plot pofturny* 110, *prosię rocznie* 151 — *wieprza dwurocznego* 125; też: *zasiw ozimi* 280, *tylniami ___drzwiami*, 158, *krupy zytne* 258, *po przewodney niedzieli* 149.

4. Zaimek *który* częściej występuje w postaci *któren*: *ktoren* 2, 19, 23, 27..., *ktorenkolwiek* 91.

5. Bezokoliczniki kończące się na *-eć*, np. *siedzieć* 166, 182..., *wiedzieć* 184, *leżeć* 217, mogą też przyjmować zakończenia na *-ić*, np. *siedzić* 38, 98..., *wiedzie* 100, 114, 40, 66, *nalezyc* 23, 40..., *milczyc* 188, *warzyć* 107.

1. W funkcji dopełnienia określającego sprawcę czynności przy czasowniku w stronie biernej występuje przyimek *od* z dopełniaczem zamiast spodziewanego *przez* z biernikiem, np. *do oglądania ręki postrzelonej od żołnierza* 343; *zkaliczony od Drabów w Bohorodycy* 50; *był nąięty od niewiernego Kopia Cerulikal?*>9.

2. Zamiast spodziewanego dopełnienia kazualnego występuje wyrażenie przyimkowe, np. *na to odpowiedział Bartłomiej Słabniewicz do cechniatri* 215\ a *nie odpowiadał na to do Drnitra żadnym słowem* 337; *a ia odpowiedziałem do niego* 138.

3. Przyimek *p rzeź* występuje w analizowanych tekstach stosunkowo rzadko, np. *przez cale lato* 130, *przez niedzil cztery* 2, *przez sień* 287, *przez curkie* 156. Jego funkcję spełnia przeważnie przyimek *bez*, np. *nie upominal się o klutkę bez kilka lat to iest bez cztery lata* 95; *tarła konopie bez dwa dni y bez dwie nocy* 108; *idąc bez ulice krzyczał* 113; *ze bronili bez pole iechac* 331; *tylkom słyszał bez ścianę* 158; *roskazał bez sługę mieyskiego* 115.

4. Zamiast dzisiejszych przyimków *przy, kolo, obok* występują przyimki *podle, wedle (wedla), u*, np. *siedzieliśmy podle kłody* 180, *upad podle stołu* 286, *szedłes podle chatupy moiey2&, stojąc wedle stołu* 162, *bo się iuz była układła wedle dziecięcia* 149, *siadł wedla mnie* 74, *siadłem u stołu podle drzwi* 72, *stał v kominka* 80, *siedli sobie u proga* 171.

5. Zamiast spodziewanego przyimka *od(e)* występuje *u*, np. *srybro ... które kupuię u tego Człeka* 19, *kupili sobie u Urzędu* 319, *wziół u mnie lulkę z rąk* 51, *wychwycił gruszkę iedne u Błażeja* 98, *co Wy chcecie u niego to iest u męża mego* 47.

6. Zamiast spodziewanego przyimka w występuje niekiedy *na*, np. *konia zastawszy na zbożu to iest na ozimynie* 196, *widzieli na ogrodzie szkody w czterech grzędach* 101, *Iz ia będąc na gospodzie wypił sobie piwa kwartę* 278, *ktoren pozwany będący na mieście* 299, *y dzień na bramie siedzieć* 209, *y na wieży dwa dni powinni siedzieć* 222.

7. Zamiast spodziewanego przyimka *do* występuje, niekiedy *na*, np. *poszedł sobie na miasto do swego towaru* 98, *kazał Długosza wsadzie na wieżę* 188, *ze z przypadku upadło (!) prosiątko na ogrud twuy* 161, *odszedzsy na chałupę* 337.

8. Zamiast spodziewanego przyimka *do* występuje niekiedy *w*, np. *prosil iey w taniec* 21, *poszedł w dum Gerszona* 299, *przyszedzsy w dum do družby* 193, *miał onego (konia) zapędzie w jezioro* 196.

9. Zamiast spodziewanych spójników *czy i albo (lub)* występuje *czyli*, np. *obrus gdański miał ale nie wiem czyli iego czyli pański* 170, *tylko nie wiem czyli go trafił czyli ni* 163, *kazali sobie dać wudki czyli kwatierkie czyli pul kwatierki* 146, *ze widziawszy człeka pianę go czyli pobitego ani dali mu żadnego ratunku* 54.

10. Zaimek *co* występuje w funkcji spójnika *że*, np. *źle robicie, co kontusze z czeladzi zdzieracie* 332, *szyszałam od matki moiey ... c o ten Anton Hładyszyn zieć nauczał swoje swisc (= siostrę żony)* 169, *ze się uskarżała przed sąsiadami co przed nią pozamykał komorę*, 198, *nic nie zeznał... tylko to, co świnię bez plot wytoczyli* 323.

11. Zaimek *co* występuje zamiast zaimka względnego *który*, np. *Podwodnika zaś tego co go odwoził deklaruię poznać* 2, *Thomaszowi Piniązkowi co był ztargował te domowstwo* 60, *pytał się o swoje kozuchy co dał do schowania* 23, *p rzeczy'tay sobie ten kwit cos mi go dał* 62.

12. Właściwością polszczyzny kolokwialnej często spotykaną w księdze jest użycie zaimka zwrotnego *sobie* (też w postaci skróconej: *se*) w roli s'rodka modalnego¹⁹, np. *on sobie poiechał a iam poszła do domu* 53, *począł sobie spiwac po izbie* 51, *siadł sobie na zydlu* 72, *siedli sobie u proga* 171, *siadłem sobie na swoim mieyscu* 172, *piliśmy sobie piwo* 184, *szliśmy sobie bez groblo* 184, *zeznała zem ia szła sobie do iatek* 193, *poszedł sobie na miasto* 98, *która mi odpowiedziała napiy się sobie* 132, *przyszedł do mnie Kądrat Wadź do stodoly y siad se* 270.

13. *Zeznania* świadków dotyczące różnych zdarzeń cechują się wysoką frekwencją czasowników o funkcji inchoatywnej, czyli wyrażających zapoczątkowanie czynności. Najczęściej występuje czasownik *począć* 'zacząć'⁵, znany z ówczesnej polszczyzny lite rackiej, np. *począł sobie spiwac* 53, *y począł onego szarpać besztać* 62, *y począł mowie do Jana Szafranskiego te słowa* 74, *y począłem z nim rozmawiać* 84, *pomieniony maziarz począł mnie prosie* 84, *a potym poczęli się śmiać dzieci* 85, *a iam począł narzekać na szynkarke* 92, *chłopcy poczęli go bić nakrywszy płachtami* 119. Z gwar ludowych i pol-

¹⁹ N. Perczyńska, *Wybrane cechy składniowo-stylistyczne polszczyzny mówionej*, Wrocław 1975, s. 43-44.

maziarz 'człowiek produkujący maź do smarowania kół, dziegieć': kiedy ten *Maziarz* woził maź po Sławęcinnie 84,

cerulik 'felczer': w ręce lewey dziur osim, iedne na wylot, drugie aż wyrzynał *ceru*-/tt-348,

podwoda 'obowiązek dostarczenia przez ludność środka transportu': zawołali Sługi Mieyskiego prosząc go aby *podwoły* gdzie dostał 2,

podwodnik 'człowiek wypełniający obowiązek podwoły': *Podwodnika* zaś tego co go odwoził deklaruje poznać 2,

świadczne 'poczęstunek dla świadków': a Hrehory na zadanie tych słów ... począł świadczyć ludźmi i *świadczne* postawił wudki y piwa dla ludzi 79.

2. Z innego punktu widzenia możemy wyróżnić archaizmy fonetyczne, słowotwórcze, znaczeniowe i leksykalne.

a) Do niesystemowych archaizmów fonetycznych należą:

barzo 'bardzo': bom nie był ani *barzo* trzyzwy ani *barzo* pjany 72,

paznogieć 'paznokieć': widzieli w prawey ręce ... sino *paznogieć* zbity u wielkiego palca 204,

kanczuk 'kańczug'; bicz z pleconego rzemienia: a on go *kauczukiem* skropił bez plecy 116,

na tsczo 'na czczo': bośmy byli *nadczo* 51,

przelamać 'przełamać': ona zaraz *przelamała* na dwoie biczysko 52,

kosarz 'kosiarz': ze tylko tey łąki na trzech *kosarzow* 143,

nieboszka 'nieboszczka': za dusze *nieboszki* żony swoiey 328.

b) Grupę archaizmów słowotwórczych reprezentują:

sklenica 'szklanka': y po tym *sklenice* z gorzałką (począł) tłuc 204,

kramnica 'budka targowa, kram, sklep': z tą *kramnicą*, którą teraz Irsz Pietruszka pobudował 155,

połowica 'połowa': a kaczy się do *połowicy* sieni niewiernego Irsza 226,

drzewina 'zbiór drzew (owocowych)': ze wszytkiemi pożytkami, tak *drzewino*, iako y ogrodem 272,

duszny 'dotyczący duszy': pod przysięgą *duszną* zeznała 53,

grudny 'pokryty grudami zamrożonej ziemi': dla zley y niesposobney y *grudney* wielce drogi 229,

kałny 'pokryty kałami, błotny': ze cię ia nie wezmę na wuz bo teraz droga *kolną* 51,

ratuszny 'należący do ratusza': co wieża była murowana ... mieyska *ratuszna* 155,

przykupić 'dokupić': na Rutkach pul czwerci (poła) *przekupili* z małżką swoią 296,

nagotować 'przygotować': day no mi tego dembczaka (=kij dębowy) com na tych złodzieiow ... *nagotował* 81,

nagnać 'dognać', *nagonić* 'dogonić': wzięwszy ia konie y poiechałem y *nagnawszy* ludzi szpikołowskich ... oświadczyłem się niemi zem znalazł konie 52; pod Grodkiem *nagoniło* mnie Żydów Rubieszowskich piętnastu 2,

swarka a. *poswarka* 'swar, kłótnia, sprzeczka': a Marko odpowiedział atcie tam paraliz wi y wzięła się (= zaczęła się) *swarka* 343; rationale (=w sprawie) *poswarki* y pobicia w domu niewiernego Abramowieża 110,

zwadka 'zwada': nie chce ia między wami *zwadki* zadney czynie 132,

osiew 'zasiew; to, co zostało zasiane': co się zaś tycząc *osiwu* zasianego na tym polu 245.

c) Przykładami archaizmów znaczeniowych mogą być wyrazy: . ' •
chusty 'bielizna, ubranie': aże pomieniony pretentował sobie u Kornia Horodeńskiego siermieję, *hust* troje białych 55; natenczas Janowa Horbaczycha prała *chusty* 190,
gęba 'morda, pysk zwierzęcia': y widziałem to, że świnia Fedorego Lebedczuka nosiła w *gębie* prosię 176,

sztuka 'część; kawałek': także ... *sztukę* prosa (świnie) wniwecz ztratowali y wyiedli 37,

niedziela 'tydzień': od dnia dzisiejszego za *niedzil* dwie 58, *t mistrz*
'kat': a potym tenże *mistrz* ... ma iey szyje uciąć mieczem 167,

ojczyzna 'ziemia, majątek dziedziczny po ojcu': aby pozwany iako sukcesor na *ojczyźnie* swoiey zostawał 312,

bulawa 'pałka, maczuga': a-tobie .babo wziąć *bulawę* ta (w) pole za swinmi 48,
ławka 'kładka przez rzekę, strumień': y nadybałem, że się tłukli za pirszymi *ławka*
mi 184, . -

krasny 'o targu: wielki, walny': drugie pięć złotych na *krasny* targ aby oddał aktorowi 316,

zabawny 'zajęty': gdzie sama nie miała czasu odpowiadać, bo iest *zabawna* 107,
rześisty 'pełny, jędrny': ta reczka barzo była *rześista* 202,

macierzysty a. *macierzyński* 'należący do matki': że to byli dobra oycia ich a nie *macierzyste* 175; y wszystkie ubiór *macierzyński* Tatyannie 241,

rano 'wcześnie': gdyśmy uyrzeli że wcale żyto iego, bo było barzo zasiane 201,
litować 'żałować, szczeniść': lakosmy tak uczynili nie *litując* pracy swoiey 201,
napaść 'natknąć się, natrafić': y powracając nazad *napadłam* na ten hałas 185.

d) Do archaizmów leksykalnych zaliczymy wyrazy:

świekr 'ojciec męża': po *świekrze* swoim 246,

święść 'siostra żony': y wyszedszy na gure'zdybalismy Andrzeiowe żonę, matkie y swięc 184,

żywot 'brzuch': zortę Daniela Lebedczuka ... uderzył y o ziemię cisnął która do dziś dnia narzeka na *żywot* 220,

zrzebiec 'młody koń, ogier': drugi kun kary *zrzebiec* nierznięty 280,
trzaski 'wióry': y *trzaski* żona Dmitra Raczka do siebie pozabirała 95,

wchód 'wejście': y tak nie miałby *wchodu* niskąd do chałupy 193,

przechód 'przejście': aby ulica'była y *przechud* do samego bkopiska 117,

ostanek 'resztką, pozostała część': przełamała na dwoie biczysko y dała Matiejowi z biczem a *ostanek* swemu mężowi 52,

moszenka 'mieszek, torba, worek': a zbijcie go na moje *inoszenkie* choćbym miał wszystkie substancyo tracie 119,

pokinać 'porzucić', *ukinać* 'wrzucić': Ktoren mnie *pokinowszy* napadł lana Raczka 113, złapaycie go, zabijcie y w wodę ukincie 119,

pobrodzić 'wydeptać, zniszczyć zboże a. trawę przed skoszeniem': uznali szkody w hrecce ... *pobrodzoney* na pniu na pułtory kopy 128,-

dokazać 'dowieść, udowodnić': y toć *dokaze*, że Balicki z twoją żoną spał 215,

zaskródlić 'zabronować': pole zrobione (= zaorane) y *zaskrudlone* 129,

wychędożyć 'oczyścić': ani też dobrzes (fuzyjki) nie *wychędożył* 116.

3. Kolejną grupę tworzą regionalizmy leksykalne, czyli wyrazy o ograniczonym (w tym wypadku do polszczyzny kresowej i polskich gwar wschodnich) zasięgu geograficznym:

chołosnie 'spodnie', zob. JK 73: za *holosnie* złoty iede(n) 20,

chwojowy 'sosnowy', por. *chwoja* 'sosna' ZKW: iedynascie polanek rozbitych *chwoiowych* 110,

czernica 'zakonnica obrządku wschodniego', zob. JK 73: ociec moy poślubił mnie do *czernic* abym Panu Bogu służyła 132,

czuć 'słyszeć', zob. ZKW 346: y *czulem* ze Irzy Zuzela muwił te słowa 115,

dopuskać 'dopuszczać', por. *puskać* ZKW 419, *na wypusk* ZKW 450: potym Piotr Bukowski ... chciał puść w taniec a Semen Senczuk nie *dopuskał* Piotra 171,

gumno 'stodoła', zob. ZKW 358: Zacharko explikował nam, zem tylko iednę kopę zwiośł do *gumna*, a tu się więcey pokazuie w zapolu 201,

haić 'o czasie: tracić, marnować', zob. JK 73, JM 152: mayster wymówił sobie ... aby miał materye do tego budynku wszystkie zęby sobie czasu nie *haił* 95,

hreczka (częste) a *rectka* (rzadkie) 'gryka', *hreczany* 'gryczany', zob. ZKL 173, TM 58-9: *Hreczki* krubek cztery 241; wysiał *reczki* krupkę 202, twierdził ... ze iego makie *hreczaną* wzioł 38,

huszcza 'rodzaj podatku' (częste), zob. JK 73: aby z tey części grunta zawsze *Huszcza* ... była oddawana bo to iest zamkowy podatek 53,

iskop 'danina oddawana w snopach' (częste), zob. JK 73: ze iakoby w tym tylko roku nie oddał *Iskopitak* oziminy iako y iarzyny 152,

króbkka 'miara zboża' (częste), por. ukr. *korobka* 'ts.', poi. *króbkka* 'lubiane lub plecione naczynie, koszyk' SSE: pszenicy *krubek* cztery 241; prosa puł *krubki* 241,

kulsza a. *kulsz* biodro; udo', zob. ZKW 380, SSE: na prawey nodze *kulsz* krwawa spuchła 287; *kulsza* lewa sinio zbita 322,

kwas 'musujący napój orzeźwiający wyrabiany zwykle w domu z chleba, z soków', zob. SSE: ze iakoby miała iabłka iey brać y *kwas* sobie robić 332,

loch i zdr. *loszek* 'piwnica', zob. HPM 140: za *loch* y drzewo zgodzie się powinni 329; y szupka ... pod kturą y *loszek* zostaie 110,

lulka 'fajka', zob. JK 74: a Mikołay Cymbalisty brał głównie do *lulki* 162,

mielnik 'młynarz', zob. ZKW 387, TM 89: przez sławetnych ławicznych ... którzy byli deputowani do Pawła *Mielnika* (dalej: Paweł Siwak) 95,

mielnikówna 'córka młynarza': ze Jacenty zrobił dziewczynkę alias bękartą ... *mielnikuwnie* Horodelskiew 286,

rnohorycz 'zwyczaj picia trunku po zakończeniu targu, kupna i sprzedaży', zob. ZKW 389, TM 90: pili sobie *mohorycz* za buty przedane Kostantemu 336,

na opaszku 'narzuciwszy na ramiona; nie wkładając rąk w rękawy odzieży', zob. JK 74: zem nic nie widział aby co niósł ... tylko kozuch swoy *na opaszku* 222,

nasieka 'laska drewniana nabijana krzemieniami, kij obity ćwiekami', zob. JK 74: ratione uderzenia w głowę na noclegu kijem to iest *nasieko* słuszną 120,

noc(z)leżanin^e 'nocny pastuch', zob. JK 74: y nazad iadąc *noc* ich zaskoczyła y tam z *noczleżanami* nocowali 168,

paroch, por. BSE: u nas *parach* o 'greckokatolickim proboszczu', wielebny ociec Bazyli Lewandowicz *paroch* cerkwie pod tytułem S. Mikołaja 117,

protopopa 'godność w kościele wschodnim; kanonik, prałat⁵, zob. TM 105, ZKW 414: aż przychodzi ociec *Protopopa* 34,

ręka 'część pola związana z płodozmiianem⁵, por. ukr. *ruka* 'ts.⁵ SUM; zob. JZ 146: (pole) przednią się do gościńca na trzy *ręce* 266; kupił sobie pole ćwierci na dwie *ręce* 296; przednią *rękę* zastawiłem był u ... Hrehorego Romanowicza..., średnie zaś *rękie* ... sprzedałem ... Mikołajowi Szumiacie 250,

sianoięć a. *sinożęc* 'łaka⁵, zdr. *sianoiętka*, zob. ZKW 427: racione zaś *sianożęci*, co pozwana skosiła y siano zebrała 309; y zagumienek y (z) *Sinążęcią* 59; staie cwiertne z *sianożętko* 237,

stójło 'miejsce postoju bydła, zwykle ogrodzone⁵, zob. JK 75: zaczyna się (pole) ode drogi a kaczy się do *stuyła* 283,

taki jednak, mimo wszystko⁵, zob. ZKL 247, ZKW 439: a ten trzeźwy będąc ustępował się od niego ale on *taki* mu lażł w oczy 334,

taras, por. ukr. *taras* 'faszyna, chrust na groble⁵ SUM: żebyś *potaras* (!) posłał 62, *leszcza* 'teściowa⁵, zob. JK 75: uskarżał się przed całym sądem na *leszcze* swoją 197, .

tok 'klepisko w stodole⁵, zob. HPM 118, ZKW 441: y przyszedł do mnie Kądrat Wadź do stodoły y siad se przegarnął groch na *toku* 270,

turma 'więzienie⁵, zob. ZKW 443: aby ... przeprosił y *turmy* tydzień mieyską wysiedział 70,

wiedzieć 'znać⁵, zob. ZKL 256: ale nie *wiem* początku okazyey z czego się wszczęła 35.

winnica 'gorzelnia⁵, por. ukr. *wynnycia* 'ts.⁵, poi. kres. *winnik* pracownik gorzelnii ZKW 448: Iz la iadąc do lasu wstąpiłem do *winnice* chcąc wypić wudki 6,

wituszka 'przyrząd do zwijania przedzdy; kołowrotek⁵, zob. ZKW 448: która żona mając *wituszkę* ... iak go wzięła tłuc po rękach 216-7,

wykoczować 'wypędzić⁵, zob. JK 75: iako on ... Symon Stępkowski nie *wykoczował* żony Symonowej ... y niewiedział kiego od niego precz posła 118,

za co 'dlaczego⁵ (częste), zob. ZW 451: *za co* ty lakuba broniłeś 172; *za co* ty z niego katusz zrywasz 172,

zagumienek 'pole przy domu za zabudowaniami gospodarskimi⁵, zob. JK 75: ze iakoby konia zastawszy ... na *zagumienku*, miał onego zapędzie w jezioro 196, .

mszczyпка Tiaczyk lub skobel⁵, zob. ZKW 454: nawet *zaszczyпки* we drzwiach były 233,

zdybać 'spotkać⁵, zob. ZKL 263: y wyszedzsy na gure *zdybalismy* Andrzeiowe żonę 184,

znać 'wiedzieć⁵, zob. ZKL 264, ZKW 456: ze ia nie wim ani *znam*, iako tam było 337, ; *żeb* 'żeby⁵, zob. ZKW 457: którego aktor przed czasem obśyłał człkiem *zeb* się nie ważył orać 322.

:: 4. Do ostatniej grupy zaliczam wyrazy gwarowe o ograniczonym lub niedostatecznie znanym zasięgu geograficznym oraz wyrazy rzadkie, niepotwierdzone w słownikach lub posiadające niedostateczną dokumentację słownikową. , *agnię* jagnię⁵: owiec *zagniętami* dwie 91; też 83: częściej jednak: jagnię,

bratanic 'bratanek⁵: Pan Irzy Zuzela ... z *bratanicem* swoim 102,

chabźnik 'zarośla, krzaki⁵, por. *chabzina*, *chabźniak* SGP: y nie nagnała tey świni bo uciekła w *chabźnik* 176,

czapecznik 'czapnik⁵: y czapkę aż pożyczyl u *czapecznika* 61,

do naszczędu 'doszczętnie, całkowicie⁵: hreczki na pniu spasioney *donaszczędu* ze nie ma czego y kosą kosie 128,

dworny 'chudy, nieutuczony⁵, zob. JK 76: świni *dwornych* czworo 280,

dziadowód, kalka ukr. *didowid* 'ten, kto oprowadza ślepych żebraków⁵ (tu w funkcji wyzwiska): powiedział na Szumika, ty *dziadowodzie* 253,

dziewszczyzna 'dziewczyzna, córka⁵: żem ia poznała ... *dziewszczyzny* moiey stązkie 132; też 282,

głowy 'przednia część pola⁵: pola staie cwiertne kaczy się do *głów* pola Rakowskiego 56; por. *zady*,

gruntownik 'właściciel gruntu, rolnik⁵: oni-za Iwanem *gruntownikiern* w pogun poiechali 120,

jałowię jałowka⁵: Krowa zaś z *iałowięciern* ... ma przy nim zostawać 280,

kądło 'kądziel⁵: przyszła pod okno y pytała o *kądło*, czy iest 343,

kotyl 'wglębenie w terenie⁵, zob. JK 76: a kaczy się (grunt) do *kotyła* z sianozęcio 342,

ławiczny (częste) a. *ławniczny* (rzadsze) 'ławnik⁵: przed *ławicznemi* zeznał 39; Hrehory Romanowicz iako starszy *ławiczny* 66; byli przydani urzędowni *ławniczni* 201,

młodzik 'młody byczek⁵: Krowa, *mludzik* y iałowie 280, '-

oblanie 'równina pokryta trawą, najczęściej nad rzeką⁵, zob. JK 76: ktoren ogród zaczyna się od *oblónia* a kończy się do rzeki 233,

obnocować 'przenocować⁵: gdzie pomieniony aktor musiał y *obnocowac* tamże pod karczmą 187,

obrzernie 'brzemie⁵: nieśli po *obrzemiu* chrustu 179,

opowiednia 'powiadomienie, uprzedzenie⁵: ze sam bez *opowiednie* grabił sine scitu urzędowego 188,

ozimek 'młode zwierzę domowe urodzone przed zimą⁵: iako tez z dobytku powinna (!) dać krowę z *ozimkiem* 238,

parenina a. *paranina*, por. ukr. *parenina* 'pole nie obsiewane przez rok w celu przy wrócenia żyzności; ugór⁵, *parenyty* 'orać na ugór, podorywać⁵ SUM; może też: 'okres podorywek⁵: ratione pola dwoyga staiek cwirotnych teraz na *parenine* pooranych 156; ze się obligował, cokolwiek miała pola, zrobić (= obrobić, zaorać) iey tak na wiosnę iako y *napanarine* 86; teraz *paranine*ę poorał 88; też 152, 223,

pelziny 'zerdzie, którymi umacnia się słomę na dachach i stogach⁵, zob. JK 77: y strzecha około tegos mieyszkania wszy tka wytargana y *pelziny* z teyze chałupy są zięte 110,

pęcherzyk 'rodzaj portmonetki wykonanej z pęcherza zwierzęcia⁵: ze mi pieniądze zginęły z *pęchirzykiem* w tym tumulcie 73,

pień 'ul wydrążony w pniu drzewa⁵: y *psczo* | *pniow* pięć 91; y *psczulpniuw* dwa 297,

podbudka 'przyczyna, powód, podnieta; ten, co pobudza⁵: która *podbudka* poszła

z lana Woyciechowskiego 209; ze był *podbudka* do tey okazyey 209,

podwieść 'podnieść kogoś; pomóc komuś wstać', por. *podwodzić* 'podnieść z ziemi coś, co ma stać w pozycji pionowej' JM 162: aż znowu upadła, a iuz nie mogła sama jwstac, ale ią aż *Buchcianka podwiedła* 157,

porękawiczne jakaś opłata związana z transakcją kupna i sprzedaży': Respektem Mohoryczu y *porękawiczne go* kazał Yrząd do Summy przypisać złotych dziesięć 60,

powoziciel 'ten, kto kogoś gdzieś wiezie': ze się ważył być *powozicielem* do Horodła bez wiadomości y licencyey rodziców pomienioney panny 264,

przewieść 'ukraść': y po złodzieyskus kuźnio odemknoł y siekirę ludzkoś wzioł y *przewiudles* 147; powiadała, ze iakoby czerwone złote *przewiedli* 158; por. *zawieść*,

przyrwa, por. ukr. *prirwa* 'miejsce w którym została przerwana grobla': przychodzę gdzie była *przyrwa* aż konie ydą z wozem sami 52,

pruda 'cierlica?': iam na to odpowiedziała było wziąć *prude* y walić (go) między oczy 108; por. wcześniej: y Olena była ... Pruszczenka ... y robiła *prudki* y tarła konopie bez dwa dni 108,

przrzec, por. ukr. *pryreky* 'powiedzieć' SUM: w tym zaś nie wiem co ieden drugiemu *przrzykl* ale to widziałem ze kolega muy dał mu w gębę 72,

przyspa, por. ukr. *perespa* 'nasyp ziemny, wał' SUM: widziałem ze szedł Balicki Jan z uczniem swoim y nieśli po obrzemiu chrustu z *przyspy* 179,

publikować 'łajać, lżyć, wyzywać kogoś", zob. JM 164: bez dania okazji poczoł go *publikować* ty psie nic dobrego 113,

wzbraniać 'rozrywać, odcigać od siebie bijących się', też: *rozbronić*: wywluk go za czuprynę z za stołu nasrud izby y poczęli ich ludzie *rozbraniac* 136; y ludzie ich *rozbrunili* y nie dali się im więcej bić y wadzie 127,

rzezomieszek 'rzezimieszek': day no mi tego dembczaka com na tych złodzieiow y *rzezomiszkw* nagotował 81,

sama 'żona': Na affektacyo (= życzenie, żądanie) Utsciwego Pawła Wayczuka y *samey* byli przydani urzędowni ławicznzi 162; bo Cieslicka żona Jakuba dała znać *samey* Janowej (= żonie Jana) 157,

skrypka, por. ukr. *skrypka* 'skrzypce': ia grałem na *skrypce* 269,

słomienik 'kosz upleciony ze słomy': statki zaś ... brony siekiry *słomieniki* beczki y inne różne drobne rzeczy 241,

szawar 'szuwar': iednakze ia nadybałem onego w *szawarze* alem niepowiadał drugiemu 119,

szczypa 'kawałek smolnego drzewa, używanego do oświetlania lub rozpalania ognia', zob. JM 170: iż ia niosłam *szczypy* do młyna mężowi memu 185,

trząść się 'przetrząsając swoje ubranie w poszukiwaniu rzeczy zgubionej lub skradzionej': y zaraz poczołem *się trząść* nie tylko ia sam ale y wszystkim kazałem *się trząść* dla suspicyi (= z powodu podejrzenia o kradzież) y ten *trząś się* po mnie 73¹,

ubierać 'o koniach: zaprzęgać': po tym ia wyszedszy za nim do koni a on koni *ubira* do domu iechac 51,

urych 'pas ziemi; niezaorany kawałek pola': które to staie pułancze zaczynaiące się od *Yrycha* ... Andrzeia Lebedczuka po *Vrych* ... Daniela Raczka 313; też 59, 331, 336,

uszczerbić 'bezpodstawnie kogoś oskarżyć o coś a. zwymyślać': ze ia przepraszam ciebie Witkowski zem cię *uszczyrbil* Yzcziwego 70,

winowajca 'winowajczyni'⁵: jako y z samey *winowacy* ... która bene wole przyznała się przed sądem naszym 'do tego uczynku 167,
wydrzeć 'wykraść, wybrać komuś' pszczoły z ula⁵, też *wydarcie*: ty sam złodziey, cos pszczoły *wydarł* 218; rationale zadania złodzieystwa y pszczoł *wydarcia* 222,
zady 'tylna czesć pola'⁵: na *zadach* pola puł ćwierci 274; por. *głowy*,
zahajenie 'wstrzymanie, opóźnienie'⁵, por. ukr. *zahajaty* 'wstrzymać, opóźnić'⁵ SUM,
haić czas 'tracić czas'⁵ JM 152: aby dał za pobite razy słudze aktorowemu ... y w *zahaieniu* roboty gospodarzowi, póki przy idzie do zdrowia, złotych cztery 307,
za/catoat?'zakolać, zastukać', por. *kalatać* JM 153: ia *zakalatałem* w okno pytaiąc czyli są ich konie w domu 52,
zawieść 'ukraść': ze iakoby miał *zawieść* zwysz wyrażonemu złotych osmnascie y uszedł z miasta 200; zes ty nam *zawiudl* ... złotych 300 y iestes złodziy 134; por. *przewieść*,
zdechlina 'padlina'⁵, *poLzdychlina* 'ts.'⁵ JM 176, ukr. *zdochfyna* 'ts.' SUM: ty przedaiesz nam *zdechline* a my tobie przedaiemy żywe 81,
zrobić 'o polu: zaorać, obrobić'⁵, też *zrobek* 'zaoranie, uprawienie pola'⁵: pole *zrobione* y zaskrudlone 129; Excepto tych staeik ... co syn rhu y *zazrobek* sobie posiał, to sobie sam powinien zebrać 280; zob. też *parenina*.

SŁOWNIKI

- BSE — A. Briickner, *Słownik etymologiczny, języka polskiego*, Warszawa 1970.
 SGP — *Słownik gwar polskich*, pod red. H. Karasia (t. 1) i J. Reichana (t. 2-4), Wrocław-Kraków 1979-1993.
 SSE — F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 1-5, Kraków 1952-1982.
 SUM — B. Hrinchenko, *Słowar ukrajinakoji mowy*, t. 1-4, Kiiv 1907-1909..

OPRACOWANIA

- HPM — H. Pelcowa, *Mazowizmy leksykalne w gwarach Lubelszczyzny*, Lublin 1994.
 JK — J. Kość, *Słownictwo regionalne w XVII-XVIII-wiecznych księgach miejskich wschodniej Lubelszczyzny*, [w:] *Studia językoznawcze*, t. 13, Wrocław 1988, s. 57-102.
 JM — J. Mazur, *Gwary okolic Biłgoraja*, cz. 2, Wrocław 1978.
 JZ — J. Zaleski, *Język Aleksandra Fredry*, cz. 2, Wrocław 1975..
 TM — T. Minikowska, *Wyrazy ukraińskie w polszczyźnie literackiej XVI w.*, Warszawa 1980.
 ZKL — Z. Kurzowa, *Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*, Warszawa-Kraków 1983.
 ZKW — Z. Kurzowa, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI-XX w.*, Warszawa-Kraków 1993.